

Воровка Маргарита Іванівна

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки і педагогічної
майстерності Мелітопольського
державного педагогічного університету
імені Б. Хмельницького, м.Мелітополь

ДО МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: РОБОТА З ДЖЕРЕЛАМИ

У статті розглянуто роботу з джерелами, як неодмінним етапом історико-педагогічного дослідження; визначено можливості герменевтичного підходу в роботі з історико-педагогічними джерелами.

Ключові слова: історичне джерело, джерельна інформація, герменевтичний підхід

К методологии историко-педагогического исследования: работа с источниками. В статье рассмотрено работу с источниками, как неприменный этап историко-педагогического исследования; определены возможности герменевтического подхода в работе с историко-педагогическими источниками.

Ключевые слова: исторический источник, источниковая информация, герменевтический подход.

Methodology of historical pedagogical research: working with sources. The article describes working with sources as an obligatory stage of historical pedagogical study. The author determines the opportunities of hermeneutical approach to work with historical pedagogical sources.

Keywords: historical source, source information, hermeneutic approach

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія педагогіки як сфера наукового пізнання знаходиться на межі педагогіки, історії, культурології і філософії. Тому, вирішення задач історико-педагогічного дослідження вимагає від історика педагогіки знайомства з теорією та методологією історичного джерелознавства. Звернення до цієї галузі історичного знання є умовою формування дослідницької компетентності вченого, який вивчає розвиток педагогічної думки і освітньої практики.

Загальні теоретико-методичні проблеми історичного джерелознавства

віддзеркалені в роботах: О. Богдашиної, О. Вовк, М. Варшавчика, Н. Георгієвої, Я. Калакури, М. Нечкіної, С. Павленко, С. Посохова, Д. Раскіна, С. Шмідта та інших. Питання історико-педагогічного джерелознавства розглядали: Вопросы историко-педагогического источниковедения розробляли Л. Березівська, Н. Гупан, Н. Дічек, Г. Корнетов, П. Лузан, О. Сухомлинська та інші. Особливий інтерес викликають роботи присвячені сучасній, постмодерністській методології осмислення та інтерпретації джерельної інформації, перш за все, герменевтичному підходу отримав осмислення в роботах зарубіжних і вітчизняних дослідників – В. Вжосека, Г. Гадамера, А. Закировой, А. Коржуева, М. Хайдеггера, Є. Шевченко, Ф. Шлейермахера та інших.

Мета статті: розглянути роботу з джерелами, як неодмінний етап історико-педагогічного дослідження; визначити можливості герменевтичного підходу в роботі з історико-педагогічними джерелами.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасній історичній науці існує велика кількість визначень поняття «історичне джерело», природа якого подається з позицій чотирьох основних підходів:

- 1) позитивістський розглядає історичне джерело як пам'ятник минулого, що містить інформацію про історичні події та явища;
- 2) марксистський вважає його продуктом певних суспільних відносин;
- 3) культурологічний розуміє його як явище культури;
- 4) неокантіанській розглядає історичне джерело, перш за все, як продукт індивідуальної людської психіки.

З точки зору філософії науки, відзначає О. Богдашина, перші три підходи більше тяжіють до онтологічного, а четвертий – до гносеологічного розуміння природи історичного джерела. Нам уявляється слушною позиція дослідниці, яка визначила поняття «історичне джерело» з позицій системного підходу – це «результати людської діяльності, які містять в собі (як правило безпосередню) історичну інформацію, тобто які виступають носіями інформації про історичні події та явища; в той же час самі виступають пам'ятками матеріальної і духовної культури тієї епохи, коли вони були створені» [4, с.74–75].

Історичне джерело, конкретизує С. Павленко, – «це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і людини й відбиває той чи інший бік людської діяльності» [12, с.68–73]. Водночас, вважає вчена, джерело само по собі є історичним фактом, частиною історичної дійсності, що утворилося у процесі реальної людської діяльності, відображає певні уявлення, ідеї, судження, цінності тощо.

Історико-педагогічний процес є невід'ємною складовою загального історичного

процесу, тому джерела з історії педагогіки є специфічною групою історичних джерел. Дослідники інтерпретують їх як специфічні пам'ятки минулого, виникнення яких є результатом появи досліджуваного історико-педагогічного явища, що безпосередньо відображають певні суспільні відносини у конкретних історичних умовах (М. Басов) [2, с.30]; уточнюють, що історико-педагогічні джерела можуть бути правильно зрозумілими тільки тоді, коли вони самі будуть сприйматися як певні історичні явища, історичні, педагогічні факти, що виникли у певних історичних обставинах (Н. Стеценко) [14, с.660].

За визначенням джерелознавця Д. Раскіна історико-педагогічне джерело це «продукт соціальної діяльності, який містить як певна знакова система інформацію про суспільні процеси виховання і навчання, закріплює цю інформацію та має потенційні умови для включення цієї інформації в систему історико-педагогічних знань» [13, с. 91]. Комплекс, сукупність джерел, що становлять основу наукового дослідження утворюють його джерельну базу [12, с.11]. Джерельна база історико-педагогічних досліджень, за визначенням Л. Березівської, це сукупність дібраних, систематизованих і класифікованих джерел як носіїв інформації про педагогічне минуле [3, с.6]. Їх використання, вважає О. Адаменко, дозволяє розв'язати всі завдання конкретного історико-педагогічного дослідження [1, с.10].

Аналіз специфіки історико-педагогічного дослідження дозволяє визначити особливості історико-педагогічних джерел, серед яких найважливішим є наступні: вони є складовою загального корпусу історичних джерел, та набувають статусу історико-педагогічного джерела завдяки меті конкретного дослідження з історії освіти та виховання, для досягнення якої вони були використані; вони є відображенням педагогічної реальності епохи, у яку були створені; вони несуть відбиток ідейно-політичних настанов, суспільних цінностей та прийнятої (панівної) на той час педагогічної доктрини, а також відображення професійної позиції чи/та ідейних переконань свого автора; кожне історико-педагогічне джерело має широкі зв'язки не лише з різноманітними педагогічними, а й з суспільно-історичними, політичними, економічними, культурними та соціальними процесами, що відбувалися у розглядувану епоху; кожне джерело є носієм історико-педагогічної інформації, а й фактом історії освіти та педагогічної думки, частиною духовної скарбниці людства, явищем культури та суспільного життя.

Успішне вирішення завдань історико-педагогічного дослідження потребує від дослідника обізнаності із методами історичного джерелознавства як інструменту роботи зі джерелами та широкого світогляду як передумови їх критичного осмислення

та інтерпретації.

Опосередковані мовою та культурою писемні історичні джерела відчують «культурне приписування» (В. Вжосек), і не дають безпосереднього доступу до історичного минулого, а виступають важливою частиною дискурсів про нього, а тому є релятивними. Саме тому, навіть на підставі широкої та різнобічної джерельної бази дослідник не здатен відтворити історичну дійсність – він її конструює.

Щодо історико-педагогічних джерел, М. Галів зазначає, що:

– історико-педагогічні джерела, що мають автора, часто становлять собою інтерпретаційні тексти, які виражають його погляд на певні факти;

– між джерелом й істориком педагогіки існує тісний зв'язок, який практично унеможлиблює вихід дослідника за межі інтерпретації – будь які джерела він подає в своїй нарації в насиченому власними поглядами інтерпретаційному річизі;

– історико-педагогічні джерела є переважно опосередкованими та адресованими. Опосередковане джерело містить здійснену його автором інтерпретацію, яку необхідно проінтерпретувати для отримання інформації. Адресоване джерело містить не лише авторську інтерпретацію, але й звернений до реципієнта переконувальний компонент. Тому у будь-якому випадку історик педагогіки, спираючись на джерела, має рухатися у просторі інтерпретації [8, с.136–137].

Отже, визначальним у дослідницькій роботі з історико-педагогічним джерелом є його розуміння як явища культури. Особливу цінність являє в ньому не стільки відкрита інформація про явища, які складають предмет дослідження, скільки прихована. Ця остання особистісне опосередкована творцем джерела, і не лише віддзеркалює події так, як їх розумів та бачив його творець, а й характеризує світобачення, цілі та методи відображення дійсності, які відповідають культурі, у якій це джерело було створено.

Переважання словесних джерел, яке Н. Дічек вважає важливою особливістю формування джерельної бази історико-педагогічних досліджень, зумовлює необхідність застосування до їх вивчення герменевтичного підходу. Він дозволить дослідникові досягти не тільки адекватного розуміння і тлумачення форми та змісту джерел, але й обставин, які їх породили, сенсу, який містився і закладався в них, наслідків їх появи [10, с.91–92]. Практичним завданням історичної герменевтики як спеціальної історичної дисципліни є встановлення змісту понять, термінів, мовних обертів, що вийшли з обігу або набули іншого значення. Вона також має розкрити зміст історичних подій та явищ, які виявляються незрозумілими для сучасної людини, а також виявити прихований смисл історичного джерела. Для цього джерело «вміщується» у відповідну

культурну епоху, сприймається як елемент певної культури, розглядається в зв'язку з конкретно-історичними умовами його виникнення.

На початку XIX ст. герменевтика була осмислена Ф. Шлейєрмахером як універсальне «мистецтво розуміння» [17], а на зламі XIX–XX ст. В. Дільтеєм як методологічна основа гуманітарного знання [9]. У XX ст. М. Хайдеггер акцентував на первинності самого феномена розуміння, адже «світ не є всередині світу сущим», і лише «відкрите суще у його бутті може показати себе лише наскільки світ «є»» [15, с.92]. Оскільки людина завжди мислить «зараз», події минулого назавжди закриті для неї, їх неможливе пізнати «об'єктивно», у їх власному смислі. Історичність задає обрії історичного пізнання, але не у сенсі їх недосяжності, а у сенсі осмислення нового способу пізнання у історичних дослідженнях.

«... фундаментальна істина герменевтики така: істину не може пізнавати і повідомляти хтось один. Всіляко підтримувати діалог, давати сказати своє слово і інакомислячому, вміти засвоювати промовлене ним – ось у чому душа герменевтики» [6, с.8] – у такий спосіб виклав нове бачення методу Г. Гадамер. Герменевтичний метод в історії намагається використовувати історичне джерело, яке для історика не є самоцінним, «як документ для пізнання більш широкого історичного взаємозв'язку, про який текст повідомляє через відомості, що можуть бути критично перевіреними» [6, с. 245].

На думку мислителя, розуміння тексту переказу невіддільне від саморозуміння інтерпретатора та від тлумачення, яке є експліцитною формою розуміння. Внутрішнє злиття розуміння і тлумачення передбачає ще одну складову герменевтичного процесу – аплікацію. У розумінні, наголошував мислитель, «завжди має місце щось на зразок застосування тексту, який підлягає розумінню, до тієї сучасної ситуації, в якій знаходиться інтерпретатор» [7, с.365–366]. Дослідник наголошував, що зміст будь-якого переказу може бути переданий парадоксом – «бути одним і тим саме і все-ж таки іншим» [7, с. 547]. Таким чином, за Г. Гадамером, інтерпретація джерела є принципово відкритою й ніколи не може бути завершеною, оскільки відбувається постійне прирощування змісту переказу, а отже історична свідомість вміщає у себе минуле та сучасне.

На думку В. Вжосека, історія як і будь-яка інша сфера культури, вкорінена у минуле, але живиться духом сучасності [5, с.155]. Прочитуючи історичний текст, кожен дослідник продовжує історію його інтерпретацій, добудовуючи її, додаючи власного розуміння, проектуючи на реальну соціальну дійсність – і саме тому можна твердити, що реальний смисл будь-якого тексту значно більший, ніж в нього заклав автор.

Сьогодні, вважають Є. Шевченко та А. Коржуєв, герменевтика виконує функцію пошуку методів реконструкції смислів, закладених в текстах самими їх авторами, а також пошуку реципієнтами нових, спочатку прихованих смислів – за допомогою емпатії, глибокого «просякання» в прочитане, рефлексії логіки викладу результатів і її співвіднесення з логікою існування і розвитку описуваних автором тексту об'єктів і феноменів навколишньої дійсності. Використання герменевтичного аналізу в педагогіці зумовлено, на думку дослідників смисловою неоднозначністю педагогічних термінів, труднощами виявлення реципієнтом авторської позиції щодо позитивних чи негативних аспектів освітньої практики, чи теоретичного підходу, чи то технологічним рішенням розглядуваної проблеми; необхідністю виявлення реципієнтом сфери застосування і ступеня однозначності висновків автора аналізованого тексту [16].

Розробкою та впровадженням герменевтичного підходу в педагогіку займалася А. Закірова, що запровадила поняття «педагогічна герменевтика» –це теорія і практика тлумачення і інтерпретації зафіксованих в текстах педагогічних знань, що відбивають уявлення про педагогічну реальність (людину як суб'єкт творчого саморозвитку, мету, механізми, принципи, зміст, методи і форми виховання та самовиховання), що має метою найбільш повне осмислення і глибоке розуміння цих знань з урахуванням соціально-культурних традицій, рефлексивного осмислення емоційно-духовного досвіду людства і особистого духовного досвіду суб'єкта розуміння [11, с.146]. На думку дослідниці, концептуально значущими для інтерпретації педагогічного тексту є такі ключові положення:

- інтегральність – передбачає прийняття в якості основ тлумачення не лише науки, а й релігії, мистецтва, етнопедагогіки, мови, особистого життєвого досвіду, співвіднесення наукових ідей з образами мистецтва, релігії, буденними уявленнями;
- опосередкування – прийняття як культурних посередників, медіаторів осягнення педагогічного знання є Знаку, Слова, Символу, Міфу;
- поєднання гносеологічного (пізнавального) і онтологічного (буттєвого) планів розуміння тексту, синтез раціонального пояснення і інтуїтивного розуміння;
- поєднання проективного і рефлексивного начал смислотворчості, яке об'єднує пізнання світу з самопізнанням, розуміння з саморозумінням і зануренням в власний внутрішній світ;
- перетворена форма – підпорядкування змісту смислів формотворчим характеристикам; в результаті такого перетворення саме початковий зміст зазнає певних трансформацій;
- урахування часу як чинника осмислення педагогічного знання – справжнє

осягнення педагогічного знання досягається в процесі його проживання і органічного включення в систему світорозуміння і життєвого досвіду [11, с.222].

Дослідниця розробила модель інтерпретації педагогічного знання, що вміщає наступні процедури:

– освоення об'єктивного значення знання як системи строгих наукових понять, що відображає найбільш типове, повторюване в педагогічних явищах і виражене у формі однозначних термінів і силогізмів;

– досягнення загальнокультурних універсальних педагогічних сенсів, представлених в релігійній, філософській, художній літературі і мистецтві, де відбиваються ідеали, мрії, істини про добро і красу, втілені в культурі народів різних історичних епох;

– герменевтична інтерпретація знання передбачає вироблення особистого змісту педагогічного знання на основі саморозуміння і рефлексії педагога над власним життєвим досвідом.

Висновок. Таким чином, робота з джерелами є вихідним етапом історико-педагогічного дослідження, розуміння релятивної природи актуалізує герменевтичний підхід до цього етапу.

Використання герменевтичного підходу в роботі з історико-педагогічними джерелами сприяє здоланню об'єктивізму у дослідженні, виявленню у джерелі прихованих (навіть від самого автора) смислів – і розкриттю на цій основі історико-педагогічного процесу як об'ємного багатовимірного полісуб'єктного та багатофакторного явища, усвідомлення його неперервності, яка включає і самого інтерпретатора.

Список використаних джерел:

1. Адаменко О. В. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження / О. В. Адаменко // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 15. – С. 10-13.
2. Басов Н. Ф. Науковедческие аспекты исследования истории детского движения в России: методология, историография, источниковедение (нач. XX в. – 90-е гг.) – автореф. докт.пед.наук 13.00.01 – Общая педагогика. – Москва, 1997. – 48 с.
3. Березівська Л. Д. Джерельна основа історико-педагогічних досліджень як методологічна проблема / Л. Д. Березівська // Сучасні вимоги до організації та проведення історико-педагогічних досліджень: зб. матеріалів наук.-методолог.

- семінару: Київ, 25 жовтня 2017 року / ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського / Гол.редкол. Березівська Л. Д. – Київ : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2017. – с. 6–7.
4. Богдашина Е. Н. Источниковедение истории Украины: вопросы теории, методики, истории: учеб.-метод. пособие / Е. Н. Богдашина – Харьков: «Издательство Сага», 2012. – 234 с.
 5. Вжосек В. Історія - Культура - Метафора. Постановня некласичної історіографії ; Про історичне мислення: Монографія / Войцех Вжосек — К. : Ніка-Центр, 2012. — 296 с. — (Серія «Ідеї та Історії*»; Вип. 7).
 6. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г.Гадамер – М.: Искусство, 1991. – 367 с. (Серия «История эстетики в памятниках и документах»).
 7. Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.-Г.Гадамер – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
 8. Галів М. Д. Історико-педагогічне джерело та встановлення істини в історико-педагогічній науці (думки крізь призму поглядів Єжи Топольського) / М. Д. Галів // Педагогічний дискурс. - 2013. - Вип. 15. - С. 135-140.
 9. Дильтей В. наброски к критике исторического разума // Вопросы философии. / В.Дильтей – 1988. – № 4. – С. 135-152
 10. Дічек Н. П. Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історикопедагогічних досліджень / Н. П. Дічек // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 2. – С. 67–75.
 11. Закирова А. Ф. Основы педагогической герменевтики: авторский курс лекций: учебное пособие. / А. Ф. Закирова. – Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2011. – 324 с.
 12. Історичне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
 13. Раскин Д. И. Историко-педагогический источник в свете современных проблем источниковедения и системного подхода // Актуальные вопросы историографии и источниковедения истории школы и педагогики: Сборник АПН СССР / Под ред. Э.Д. Днепров, О.Е. Кошелевой. – М.: НИИ общей педагогики АПН СССР, 1986. – С. 87–107.
 14. Стеценко Н. М. Джерелознавство як теоретична база історико - педагогічного дослідження / Н. М. Стеценко // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький: ХДПА, 2013. – Вип. 15. – С.679–682.
 15. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер; Пер. с нем. В.В. Бибихина. –

Харьков: «Фолио», 2003. – 503 с.

16. Шевченко Е. В., Коржуев А. В. «Герменевтическая педагогика» как компонент послевузовского педагогического образования преподавателей высшей школы // Прикладные разработки науки и техники. Педагогика. –

Publishing house Education and Science s.r.o., 2013

(http://www.rusnauka.com/32_PRNT_2013/Pedagogica/5_149299.doc.htm)

17. Шлейермахер Ф. Герменевтика. / Ф.Шлейермахер. – СПб.: «Европейски Дом», 2004. – 242 с.

References

1. Adamenko O. V. The methods of forming the base of sources for historical pedagogical researches. [*Metodologiiia formuvannia dzherel'noi bazi istoriko-pedagogichnogo doslidzhennia*]. *Pedagogichnii diskurs*, 2013, vol. 15, pp. 10-13.

2. Basov N. F. Scientific aspects of studying youth and children movements in Russia: methods, historiography, study of sources (beginning of XX century – 1990s.). [*Naukovedcheskie aspekty issledovaniia istorii detskogo dvizheniia v Rossii: metodologiiia, istoriografiia, istochnikovedenie (nach. XX v. – 90-e gg.): avtoref. dis. d-ra ped. nauk*]. Moscow, 1997, 48 p.

3. Berezivska L. D. Base of sources for historical pedagogical researches as a methodological problem. [*Dzherel'na osnova istoriko-pedagogichnikh doslidzhen' iak metodologichna problema*]. *Suchasni vimogi do organizatsii ta provedennia istoriko-pedagogichnikh doslidzhen': zb. materialiv nauk.-metodolog. Seminaru: Kiiv, 25 zhovtnia 2017 roku*. DNPB Ukraïni im. V. O. Sukhomlins'kogo; Ed. L. D. Berezivs'ka. Kiev, 2017, pp. 6–7.

4. Bogdashina E. N. Ukrainian history sources research: theory, methods, stories. [*Istochnikovedenie istorii Ukrainy: voprosy teorii, metodiki, istorii*]. Kharkov, 2012, 234 p.

5. Wrzosek W. History – Culture – Metaphor. The Facets of Non-Classical Historiography; About historical thinking: Monograph. [*Istoriia – Kul'tura – Metafora. Postannia neklasichnoi istoriografii; Pro istorichne mislennia: Monografiia*]. Seriiia «Idei ta Istorii». Kiev, 2012, vol. 7, 296 p.

6. Gadamer G.-G. Actuality of the beautiful. [*Aktual'nost' prekrasnogo*]. Seriiia «Istoriia estetiki v pamiatnikakh i dokumentakh». Moscow, 1991, 367 p.

7. Gadamer G.-G. The truth and the method: The fundamentals of philosophical hermeneutics. [*Istina i metod: Osnovy filosofskoi germenevtiki*]. Moscow, 1988, 704 p.

8. Galiv M.D. Historical pedagogical source and trust-seeking in historical pedagogical

science (through the opinions of Jerzy Topolski) [*Istoriko-pedagogichne dzherelo ta vstanovlennia istini v istoriko-pedagogichnii nauksi (dumki kriz' prizmu pogliadiv Czhi Topol's'kogo)*]. *Pedagogichnii diskurs*, 2013, vol. 15, pp. 536–542.

9. Diltey V. Critique of historical reason outlines. [*Nabroski k kritike istoricheskogo razuma*] *Voprosy filosofii*, 1988. vol.4, pp. 135-152.

10. Dichek N. P. Methodological aspects of Ukrainian historical pedagogical researches modernization. [*Metodologichni aspekti modernizatsii vitchiznianikh istorikopedagogichnikh doslidzhen'*]. *Pedagogika i psikhologiya*, 2014, № 2, pp. 67–75.

11. Zakirova A.F. The fundamentals of pedagogic hermeneutics: course of lectures: training manual. [*Osnovy pedagogicheskoi germeneytiki: avtorskii kurs lektsii: uchebnoe posobie*]. Tyumen, 2011, 324 p.

12. Kalakura Y. S., Voytsekhivska I. N., Pavlenko S. F. Historical study of sources: Manual. [*Istorichne dzhereloznavstvo: pidruchnik*]. Kiev, 2002, 488 p.

13. Raskin D. I. Historical pedagogical source in modern problems of source study and system approach. [*Istoriko-pedagogicheskii istochnik v svete sovremennykh problem istochnikovedeniia i sistemnogo podkhoda*]. *Aktual'nye voprosy istoriografii i istochnikovedeniia istorii shkoly i pedagogiki: Sbornik APN SSSR; ed. E. D. Dneprova, O. E. Koshelevoi*. Moscow, 1986, pp. 87–107.

14. Stetsenko N. M. Study of sources as a theoretical foundation for historical pedagogical research // [*Dzhereloznavstvo iak teoretichna baza istoriko - pedagogichnogo doslidzhennia*]. *Pedagogichnii diskurs: zb. nauk. prats'*; Ed. I.M.Shorobura. Khmelnytskyi, 2013, vol. 15, 679–682 p.

15. Heidegger M. Being and time. [*Bytie i vremia*]. Kharkov, 2003, 503 p.

16. Shevchenko E.V. Korzhuev A.V. “Hermeneutical” pedagogy as a component of postgraduate pedagogical education of university teachers

[«*Germeneyticheskaiia pedagogika*» kak komponent poslevuzovskogo pedagogicheskogo obrazovaniia prepodavatelei vysshei shkoly]. *Prikladnye razrabotki nauki i tekhniki. Pedagogika*, 2013.

(http://www.rusnauka.com/32_PRNT_2013/Pedagogica/5_149299.doc.htm)

17. Schleiermacher F. Hermeneutics. [*Germeneytika*]. SPb., 2004, 242 p.